

There are no translations available.

Аз замоне ки башарият таҷрибаи дар чомеаҳо ва баъдан дар ҳудуди давлатҳо зистанро пайдо кард, чустуҷӯ ва дарёфти роҳи усули ниғахдошти иқоъ ё гармонияи миёни шахсиятҳо ва давлат бо дарназардошти тарзи андешаву ҷаҳонфаҳмиву эътиқоди мардум ва шаклҳои давлатдорӣ мунтазам меафзояд. Агар ба қавли файласуфи бузурги олмонӣ Иммануил Кант, “вазифаи давлат расонидани мардум ба саодати маънавӣ” бошад, пас роҳҳои дарёфти ин саодатро андешамандону мутафаккирон аз даврони антиқа то замони мо меҷӯянд ва садҳо таълимоту гоҷаҳо ва концепсияҳои мухталиф рӯи қор омадаанд.

Ҳар гоҳ ки аз бехтарин тарзи давлатдорӣ дар замони муосир сухан ба миён ояд, хатман ангушти ишорат ба кишварҳои аз лиҳози санъатӣ ва чомеаи шаҳрвандӣ пешрафтаи Аврупову Амрико мебаранд, аммо чун ҷарфтар ба сохтори ин мамолик ва тарзи зисти мардум дар онҳо бингарем, дахҳо масоилро дармеёбем, ки то кунун ҳалношудаанд, баҳусус аз нигоҳи дифоъӣ ҳуқуқи омма ва афроди алоҳида.

Яке аз бехтарин таълимот ё гоҷаи кишвардорӣ, ки аз авоҳири садаи XIX ба ин сӯ дар ҳоли татбиқ ва истифода қарор дорад, ҳамоно андешаи мутафаккирон ва ҳуқуқдонҳои олмонист, ки идеяи давлати иҷтимоӣ ё некуаҳволии умумро пешниҳод кардаанд ва ақсар кишварҳои имрӯза неруманди аврупой маҳз ҳамин тарзи мамлакатдориро қорӣ намудаанд.

Ғарчи аз нигоҳи умумӣ дин ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги ҳар миллат ба устувор намудани пояҳои ахлоқиву маънавии чомеаҳо мусоидат кунад ҳам, дар ҳоли нуфуз пайдо кардани таассубу ҳурофот ва ифрот дар батни он ва сиёсӣ сохтани тархҳои эътиқодӣ барои ҷаҳони муосир хатари азиме ба вучуд оварданаш мумкин аст.

Таърих шоҳиди садҳо ҳаводиси фоҷиабор бар асари нуфуз пайдо кардани омили динӣ дар сохтори давлатдорихост. Аз таърихи асримиёнагии ҷи Шарқу ҷи Ғарб дахҳо мисол овардан мумкин аст, ки ҷи гуна даҳолати беҳадду ҳудуди қалисо ба қори давлатҳо дар Ғарб ва ҳамчун идеологияи асосӣ интиҳоб шудани яке аз мазоҳиби исломӣ дар мамолики Шарқ боиси ҷангҳои тӯлонӣ ва муҳолифатҳои шадид натавонӣ дар марзи кишварҳои алоҳида, балки миёни онҳо низ шудааст.

Барои пайдо кардани як навъ консенсус миёни манфиатҳо ва тақозои эътиқодии мардум аз як тараф ва аз сӯи дигар – таъмини осудагиву рифоҳ ва рушди муназзами кишварҳо гоҷа ё таълимоти секуларизм (секуляризм) ё дунявият қайҳост, ки дар кишварҳои гуногуни дунё таҷриба мешавад.

Дар фаҳми одӣ, секуларизм ҷунин концепсияе аст, ки тибқи он бояд ҳокимияти сиёсӣ ва ҳама гуна сарҷашмаҳои ҳуқуқӣ аз ҳама анвои дин ҷудо бошанд. Аз як ҷониб, секуларизм озодӣ аз қонунҳои динӣ ва таълимоти он, адами маҷбурият ба диндорӣ аз тарафи давлат ва чомеа мебошад, яъне дар масъалаи дин давлату чомеа бояд мавқеи бетарафиро ишғол кунанд.

Аз сӯи дигар, секуларизм маъноӣ ба фаъолияти сиёсӣ машғул шудани одамонро бидуни даҳолати динӣ дорад. Аммо ҳаргиз секуларизмро набояд бо атеизм омехта кард. Ин мафҳум бори нахуст ҳангоми бастанӣ сулҳи Вестфал, ки дар натиҷаи он моликияти қалисо мусодира шуда буд, ба вучуд омадааст.

Дар асрҳои миёна ҷараёни секуларизм аз он оғоз шуд, ки қамин ва дигар сарвати аҳли қалисо ба қоидаи ҳокимияти расмӣ анҷом шуда, вақолатҳои қалисо, аз ҷумла

махкамаҳои он барҳам дода шуданд. Назорат аз болои таҳсилот низ ба зиммаи давлат гузашт, таҳсили улуми тачорубӣ ва махсусан илмхое, ки ба кашфи асрори табиат иштигол меварзиданд, инчунин фалсафаи моддигарой (материализм) ба роҳ монда шуд. Дар масъалаи зан ва ҳукуку манофеи ӯ тафаккури куллан нав пайдо шуд, тамоми анвои адабиёти бадеӣ мукобили таассубу ифроти динӣ, хурофот ва догматизм равона шуд, фалсафа аз тобеияти илоҳиёт баромад. Огози ин табаддулоти инкилобиро даврони Ренессанс (Интибоҳ) ё Эҳё (асрҳои XIV-XVI) гузошт, ки заминаи иқтисодии он густариш ёфтани муносибатҳои сармоядорӣ дар Италия буд.

Мохияти фарҳангу маданияти Эҳёро муборизаи мафкуравӣ бо ҳама зухуроти низоми феодализм дар дин, фалсафа, илм, адабиёту ҳунар ташкил меод. Ходимони фарҳанги Эҳё намоёндагони ғиёбии замони нав буда, бо схоластика, аскетизм, таассубу хурофот ва берун кардани адабиёт аз итоати дин мубориза мекарданд. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки маданияти навро ба вучуд оранд, ки ба принсипи инкишофи озодонаи шахсияти инсонӣ, озодагии ӯ аз таассуби калосо ва дин асос меёфт.

Адибони ин давра ба тараннуми зебоҳои заминӣ мепардохтанд, ба падидаву зухуроти муҳит назари интиқодӣ доштанд, олами ботинии инсонро кашф кардан мехостанд. Аз ин рӯ, онҳоро адибони гуманист, яъне инсонпарвар меномиданд.

Омӯзиши анъанаҳои адабии даврони антика, ки озодагии мохияти онро ташкил меод, мурочиат ба эҷодиёти шифоии мардумӣ ва аз онҳо истиқбол кардани арзишхое, аз қабилӣ адолату баробарӣ ва озодин, бозсоии мактабу маориф, низоми нави тарбия, ҳамоҳангии тарбияи ҳисмӣ ва ақлӣ, тарбияи эстетикӣ, пайдоиши мактабҳои нави гуманистӣ (таълиму тадрис аз рӯи шавқу рағбат), ислоҳоти мактаби олимӣ ва дар навбати аввал дар онҳо ба роҳ мондани тадриси ҳукук, тиб, улуми таҷрибавӣ, адабиёт ва фарҳанг ҷиҳатҳои ҳоссаи ин давраи таърихи башарият буд.

Бузургтарин удабо ва ходимони илму адаби ин давра Данте Алигери, Франческо Петрарка, Маттео Боярдо, Полисиано, Торквато Тассо, Чованни Боккаччо, Николо Макиавелли, Людовико Ариосто аз Италия, Франсуа Рабле, Пьер Ронсар, Монтен аз Фаронса, Чезаре Чосер, Томас Мор, Френсис Бэкон, Вильям Шекспир аз Англия, Мартин Лютер, Сервантес, Лопе де Вега аз Испанияву Германия ҷиҳати таъдиқи шарофату қаромати башарият, озодин инсон аз маҳбаси тираву тори бардағӣ таълифоти бунёдии илмиву ҳунарий анҷом додаанд.

Баъдан дар қарни XVIII қараёни илмиву адабии наво бо номи Маърифат ё Маорифпарварӣ оғоз шуд, ки дар меҳвари ин раванд низ ба вучуд овардани ҷаҳонбинии нав дар мукобили таассубу ифроти динӣ буд. Маорифпарварон шуурро омили ҳалқунандаи таракқии ҷамъият, бемаърифатии одамонро сабаби аслии иллатҳои иҷтимоӣ медонистанд.

Асоси низоми маорифпарвариро парастии ҳирад ва инсонии табиӣ ташкил меод. Онҳо чунин ақида доштанд, ки инсон табиатан наққору пок аст, аммо дар ҷомеа шароити номусоиди зиндагӣ ӯро вайрон мекунад, аз ин рӯ, бояд ин шароитро тағйир дод. Ғояҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҷамъиятии рушд, сохтори одилонаи иҷтимоӣ, рушди донишҳои илмӣ, таҳаммулпазирии динӣ ва таҷдиди назар кардани системаи пешинаи донишҳои инсонӣ ва тарбияи инсонии наво асоси консепсияи онҳоро ташкил мекард.

Асрҳои XIX-XX дахҳо таълимоти наво пайдо шуданд, ки ба густариши раванди тағйир додани олам, махсусан дар масъалаи муносибати ҷомеа ба дин, суръат бахшидани қараёни секуларизм дар ҳама манотиқи дунё мусоидат намуданд.

Агар тамоми адвори рушди башариятро шартан ба ду қисм ҷудо кунем, мохияти онро

метавон хеле одӣ шарх дод. Агар мархилаи то замони моро давраи классикӣ биномем, пас мохияти маърифати олами моддиро чунин метавон ифода кард: ҳақиқат комил аст, аммо инсон комил нест, пас одам бояд барои маърифати ҳақиқат кӯшо бошад, то ки садҳои рушду такомулашро бартараф намояд.

Агар аз садаи XX ба ин тарафро давраи мудерн биномем, пас башарият ба ин даъвӣ расида, ки ҳақиқат комил нест ва инсон боястӣ барои расидан ба камолот бикӯшад. Ин ду тезис ё маъно мафҳуми секуларизмро бештар ошкор мекунанд. Агар дар Гарб рӯхияи озодиҳои ва раҳой аз ҳамагуна монеаҳои фикрӣ ва иҷтимоӣ хеле пеш, аз асри XIV шурӯъ шуда бошад, пас, дар Шарк огози ин мархила бо ному таълифоти Аҳмад Маҳдуми Дониш дар нимаи дувуми садаи XIX алоқадор аст.

Ислохоти фароғири Аҳмади Дониш дар «Рисола дар назми тамаддун ва таовун», афкори гуманистӣ ва зиддиифротӣ дар «Наводир-ул-вақоъ» ҳамачониба баён шудаанд. Хулосаи ҷомеаи Аҳмади Дониш ин аст, ки мурод аз зиндагии инсон обод доштани ҷаҳон аст ва ин ба ҳикмати тамаддун, яъне сиёсати давлатдорӣ ва таовун - муносибати шахсӣ ва иҷтимоӣ инсон вобаста мебошад.

Ба фикри банда, зербинои мустаҳкамӣ раванди секулариро дар Осиёи Миёна Абдуррауфи Фитрат бо асарҳои мондагӯраш, бавижа «Раҳбари наҷот» ва «Оила ё худ вазоифи ҳонадорӣ» гузоштааст. Сарчашмаи тамоми нуксу иллатҳои ҷомеаро Фитрат дар ду ҷиз – хирс ва ғализ будани мафкура мебинад.

Масалан, ӯ дар боби «Вазоифи наҷия»-и китоби «Раҳбари наҷот» менависад: «Одамиён аз ҳазорҳо сол то ба ин тараф гоҳо бо тақозои эҳтиросоти ҳайвонӣ ва гоҳо ба шумии ғалати муҳокимот робитаи умумӣро бурида, бинои ухуввати башарияро вайрон намудаанд, дарё-дарё ҳуни бародарони худро дар ҳок мерезанд, ҷаҳон-ҷаҳон ҳонаи ҳамҷинсонӣ худро вайрон менамоянд.

Ва ҳанӯз ҳам ҷунони бӯяд, пушаймон нагардидаанд, балки ҳар рӯз аз барои таҳриби ҳонумони яқдигар асбоби тозае ихтироъ намуда, башариятро ба сӯи як таҳлукаи саҳте мекашонанд. Сабаби ин ду ҷиз аст: хирс ва ғалати муҳокимот...».

Дар ин иқтибоси каме тӯлонӣ таваҷҷуҳи моро ибораи «ғалати муҳокимот» бештар ба худ мекашад. Агар ҳадаф муҳокимоти масъалаҳои ҷузъӣ зиндагӣ, иҷтимоӣ фарҳангиву ҳунарий ва ғайра бошад, зиёне нест, чун гуфтаанд, ки илм асосан бидуни баҳс пойдор нест. Аммо дар масоили динӣ, ҳосатан фикрӣ ба муҳокима кашидани афкори ғалат бори гарони надомату афсӯсро ба дӯши ҷомеа меандозад, ба равиши муътадили рушди ҳаёти кишвар монеаҳои фикрӣ эҷод менамояд. Яқинан Фитрат ҳамин масъалаи дуюмро бо унвони «ғалати муҳокимот» муҳтасар гуфтааст.

Рисолаи «Оила ё худ вазоифи ҳонадорӣ»-и ӯ самарайи ҷустуҷӯҳои бисёр амики Фитрат аст, ки дар он сабаби аслии ҳама фатароти ифроту таассубу ҳурофти ҷомеаро дар ҷиғунаии зиндагии оилаҳо мебинад ва омили руши мамолики Гарбро дар қуввати интизоми ҳонаводаҳояшон мебинад. Дар ин асар ҷаҳдин масоили марбут ба ифроту ҳурофот ҳамчун манбаи қафмондагӣ, аз ҷумла адами иттилоот аз вазъи оилаҳо, тааддуди заҷот, таъъизи заҷон ва ҷаҳдин андешаҳои дигар шарҳ меёбанд.

Шеъри «Эй хиттаи Бӯҳор»-яш авҷи наҷмедихои адиб аз вазъи ноҷасомони Бӯҳорост:

Эй модарӣ азизӣ ман, эй хиттаи Бӯҳор,
Эй бо ту ифтиҳораму в-эй бо ту эътибор...
Эй он ки аз ту буд қароре заҷонаро,
Баҳри ҷиат заҷона ҷунин қард беқарор?

Пайдост, ки шоир ишора ба шукӯху шахомати замони Сомониён ва ба сатхи олий расидани таассубу хурофоту акибмондагии фарҳангӣ дар даврони амирони мангития ё ба кавли Аҳмад Маҳдуми Дониш, «амирони каллаҳари мангит» кардааст.

Сарҳалкаи адибоне, ки аз парешонии рӯзгори иҷтимоӣ ва нодурустиҳои сохтори аморат бонги изтироб аввалтар аз дигарон зад, бешак, Аҳмади Дониш аст ва он, ки бо тамоми неруи калам зидди таассубу хурофот мубориза кардааст, Садриддин Айни мебошад. Хама эҷодиёти устод Айни аз осори барои мактабиён таълифкарда то бузургтарин асараш – “Ёддоштҳо” манзараҳои васеъи тафсири бадеии ҳуҷо сиришти хурофаю зарурати бознигарӣ ба сарнавишти инсонро доранд. Хатто дар “Таҳзиб-ус-сиён” ва “Духтарбача ё ки Холида” ном асарҳои барои кӯдакон навиштааш устод Айни ҳамвора табиати касифи таассубу хурофотро ошкор мекунад. Неруи баланди таъсири бадеии насри устод маҳз аз воқеиву ҳаққонӣ будани тасвирҳояш сарчашма мегирад.

“Марги судхӯр”-и устод Айни низ, бе муболиға, шохкори адабиёти ҷаҳон аст. Ин асар айбномаест ошкоро бар зидди беадолатӣ нисбат ба инсон ва шармовар будани он сохтори иҷтимоӣ ва усули давлатдорӣ. Ҳамин ҷиҳат аст, ки зиндаёд Муҳаммадҷон Шакурӣ ин асарро ҷунин баҳо додаанд: «Қувваи бадеии ҷамъбастиҳои таърихии Айни ҳамаҷунон аст, ки ин асар ба дараҷаи ҳуҷҷати аслии замон, ба дараҷаи ҷунин ҳуҷҷате расидааст, ки дар ҳаққи олами зулму истибдод ҳуққи катъии одилонаеро дар бар мегирад».

Бармегардем ба масъалаи он ки то ҷиҳат давлат метавонад бар асари ҳуруҷи таассубу хурофот раванди секулорӣ ё дунявиятро тақон бидиҳад. Бо овардани ду мисол ба масъала рӯшанӣ меандозем.

Яке аз таърихи қадим ва дигаре аз гузаштаи наҷандон дур. Ҳамин тавр, соли 184-уми то милод дар Рим Катон ном сиёсатмадор баробари сензор интиҳоб шуданаш муборизаро барои пешгирии вуруди афқору одатҳои барои ҷамоаи Рим ҳавфнок эълон намуд. Ҳамон ақидаву одат ва расму ойинҳое иҷозат дода мешуданд, ки барои муттаҳидиву ҳамбастигии ҷомеаи Рим мусоидат мекарданд.

Мисоли дигар. Солҳои сиюми асри гузашта Муҳаммад Икболи Лоҳурӣ баъди сафар, ки ба Афғонистон, ҳусусан шаҳрҳои Кобулу Ғазна ва Кандаҳор дошт, маснавие навишт бо унвони «Мусофир». Шоҳи Афғонистон Муҳаммад Нодиршоҳ ва фарзанди ӯ – Зоҳиршоҳро ҳушдор дод, ки рӯ ба маорифпарварӣ, рӯ ба илму мактаб биёранд, вағарна ин кишварро дер ё зуд оқибатҳои номатлубе интизор аст.

Ҳадафи ин ду ишораи таърихӣ ҳамоно аст, ки ифроту терроризм ва тундгароӣҳо, албатта худ аз худ ба вучуд намеоянд ва бе собикаи таърихӣ нестанд.

Одатан, мутафаккирони ғарбӣ нуктаи сарҳисоби тамоми мушкили акибмондагии фарҳангии моро дар тарзи тафаккури аграрӣ дар қиёс бо тафаккури индустриалии ғарбӣ маънидод мекунанд, ки ба андешаи мо, дуруст аст. Бо вучуди он ки дар мо низ қайҳост, ки иқдомоте барои ташаккули ҷомеаи шаҳрвандии индустриалӣ амалӣ мешавад, аммо иллат ин аст, ки менталитет, роҳу равиши афқору рӯҳия, майли шадид ба суннатгарой (традиционализм) монеаи тафаккури ҷадид мегарданд. Акнун вазифаи илм ва дигар ниҳодҳои ҷомеа ин аст, ки бархе омилҳои манфии суннатгароиро, ки монеаи пешрафти тафаккури нав мешаванд, пайваста аз зехни мардум ихроҷ кунанд. Суоли дигаре, ки посухи ҷиддӣ меҳаҳад, ин аст, ки оё метавон тавассути даҳолати давлат тариқи асноди меъёрӣ ба як идда омилҳои манфии хурофотӣ ва суннатгароии кӯрқӯронаи ҷомеа зарба зад? Посух мусбат аст ва мисоли инро аз таърих низ метавон дарёфт кард.

Ханӯз дар замони Арастуву Софокл ва дигар донишмандони Юнони бостон назария ё гоёе ҳукмрон буд, ки тибки он хама гуна конунҳои танзимкунандаи зиндагии чома бояд бунёди ахлокиву маънавӣ дошта бошанд ва анъанаҳои миллӣ бо роҳу равиши давлатдорӣ дар таносуби муайян қарор бигиранд.

Баъзе чомашиносон секулоризмро ҳамчун гузариш аз танзими динии ниҳодҳои давлатию иҷтимоӣ ба асосноккунии ақлгароёна ё ратсионалии фаъолияти онҳо эътироф мекунанд. Дар баъзе кишварҳо амалан чунин раванд идома меёбад ва баръакс секулоризатсия натиҷаҳо медиҳад. Масалан, афзоиши протестантизмро дар Қуриёи Чанубӣ ва Амрикои Лотинӣ ва бунёдгариҳои масеҳиро дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мисол овардан мумкин аст.

Бояд дар ин асно иқро кард, ки бисёр ҷиҳатҳои секулоризме, ки дар аксар кишварҳои олам ҷараён дорад, бо таъсири ҷаҳонишавӣ ба ҷазои диндорӣ кишварӣ мо низ хоҳу ноҳол таъсир мерасонанд.

Дар таърихи Тоҷикистони навин масоили дунявият ва секулоризм бори нахуст баъди имзои Созишномаи истиқрори сулҳ рӯи сахнаи муҳокима омад.

Ҷавоби аниқ гирифтани ба ин суолҳо ҳале муҳим буд, ҷунки тақдирӣ ояндаи Тоҷикистон ҳамчун давлати муосирӣ миллӣ ба ҳамин ҷавобҳо бастагӣ дошт. Баррасии ин масоил тӯли ду сол идома ёфт, оқибат ҳалли мусбат пайдо кард.

Марҳалаи муҳими дигар бо қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ» алоқаманд аст, ки раванди секулоризмро дар мавриди муосиргардонӣ ва ё модернизатсияи ахлоқи динӣ ифода мекунад. Таъбиқи бомаром ва муътадили ин санади муҳими ҳуқукиву сиёсӣ ба шуури динии мардум таъсири ҷиддӣ расонд. Ба ин маънӣ, ки ҷазои динӣ ва мафкуравии мардум аз бозмондаҳо ва ҳурофоти дерина тоза шуд.

Дар асоси таҳлили назарияву дастуроти илмиву амалии улуми инсоншиносии ҷаҳонӣ, то ҷое барои мо дастрас гардид, метавон ҳулоса кард, ки секулоризми миллӣ дар шароити Тоҷикистони муосир характери охистарав ва безарар барои ҳам пешрафти дунявияти давлати миллии тоҷикон ва ҳам барои рушди мафкураи динии мардум дорад.

Хафиз Раҳмон, ададиётшинос

“Адабиёт ва санъат”, №5, 05.08.2021